

Rohulskiy J. Seals of Princes Sanguszko and His Sons Aleksander and Michal from the 15th century. An attempt of interpretation

The seals of princes Sanguszko and his two sons Alexander and Michal are the oldest known seals of the Lithuanian ducal family of Sanguszkowicz (Sanguszko). All the objects come from the 15th century: two of them are known to the author from his own experience, the third – from a description. Despite a lot of literature, the images from the seals and their ideological content have not been examined definitely. A thorough analysis of the objects in the iconographic context of the Eastern Orthodox Church art concludes that all the seals depict Michael the Archangel fighting a dragon. Thus the hagiographic interpretation of the seals has been confirmed. In turn, the analysis of the ideological content draws the attention to the exceptional political message of the seals. Using a motive, which is very rare on the Lithuanian ducal seals but at the same time traditional for the ones used by old Ruthenian dukes, the Sanguszkowicz princes presented themselves as powerful and independent rulers. This message was reinforced by the choice of Michael the Archangel as the family patron: he was the saint who was linked with the uppermost political and military authority. In this way, the seals of Sanguszko and his sons Aleksander and Michal were evidence of the ambition of their owners who aimed to restore their dynastic duchy and increase their significance.

Key words: House of Sanguszko, Gediminids, Lithuanian ducal seals, iconography of St. Michael, ruler's image.

Подано до друку: 14. 11. 2016 р.

УДК 929.5:94(477-25)«17»БИКОВСЬКІ

ФІЛІПОВА Г.В.

Доля маєтків родини Биковських в Києві після епідемії чуми 1710 року та «будинок Петра І»

Статтю присвячено дослідженню маловідомих фактів з історії володінь київського міщансько-козацького роду Биковських у проміжку часу з 1710 до 1753 роки. Автором здійснено спробу прив'язати інформацію, що міститься у архівних джерелах, до історії такої відомої в Києві пам'ятки архітектури, як «будинок Петра І».

Ключові слова: Київ, архітектура, епідемія чуми 1710–1711 років, родина Биковських, родина Танських, Петро І.

Історія ряду київських пам'яток епохи бароко багато в чому складається з білих плям, розбавлених кількома уточненими датами та іменами. Життя міста у XVII–XVIII століттях було бурхливим, сповненим різноманітними політичними та військовими подіями, які не могли не відобразитися на збереженні інформації про ті чи інші споруди. Страшні пожежі раз на кілька років винищували квартали та кутки, сформовані переважно дерев'яною забудовою, і разом з ними горіли зібрання документів, міські архіви, де містилася цінна інформація про життя Києва, його мешканців, та місця, де вони проживали. Траплялися й епідемії, коли вимирали цілі слободи, пригороди та комплекси садиб, а разом із людьми – пам'ять.

До пам'яток, історію яких досі не написано докладно, відноситься добре відомий в Києві будинок – т.зв. кам'яниця Петра I, що й нині знаходиться на розі подільських вулиць Костянтинівської та Хоривої, орієнтуючись на давно зниклу сітку вулиць Подолу (будинок розташовано під кутом до сучасного перетину вулиць). Відомості про нього, не дивлячись на певний флер легендарності, доволі уривчасті.

Міські перекази стверджують, що саме тут зупинявся цар Петро I, коли в 1706 році приїздив до Києва задля побудови тут Печерської фортеці [1]. Інші легенди додають до цих відвідин ще одні – в 1709 році, після Полтавської битви. Однак, це лише легенда, і її було спростовано через відсутність будь-яких документальних підтверджень та певну нелогічність – Петро I, швидше за все, проживав на території Печерського монастиря, адже керувати будівельними роботами на Печерську було зручніше звідти. Вперше серйозні сумніви на цей рахунок виказав відомий киевознавець Ф. Ернст [2].

Народна назва будинку, не дивлячись на скепсис вчених, залишилася, і побуває й нині [3].

Відомо, що дана кам'яниця – одна з найдавніших житлових споруд міста, що дійшли до нашого часу. Її появу прийнято датувати кінцем XVII – початком XVIII ст. Дехто датує його близько 1696 року [4]. Ф. Ернст відніс появу споруди до 1740-х років, вважаючи за оригінальне те оформлення фасаду, яке можна було бачити в 1930-ті роки, і саме від нього походить паралельна традиція від-

носити «будинок Петра I» до середини XVIII ст. і приписувати його побудову Леонтію Биковському [5].

Колись будинок знаходився на території садиби, яка з 1663 року належала відомому київському роду Биковських, або ж Биковичів [6]. Існують знову ж таки нічим не підтверджені перекази про те, що цей будинок був гостьовим. Але насправді нам відомо тільки те, що його появу було зумовлено загальною тенденцією до поширення кам'яного будівництва на території Гетьманщини, і подібних до нього світських барокових споруд на Подолі не могло бути багато. Можливо, в часи Петра I панські «хороми», що знаходилися на території цієї садиби, дійсно були дерев'яними. Коли ж розпочалося будівництво кам'яниці, наразі сказати важко.

В епоху козаччини кам'яниця Биковських виглядала дещо інакше, ніж зараз. Її було зведено в рамках фортифікаційної традиції. Початково вона була двоповерховою, Г-подібною в плані, з підкліткою та парою симетричних напівкруглих наріжних об'ємів (один з яких зберігся до нашого часу). Всі перекриття були склепінчастими, стіни ззовні прикрашали примхливі барокові ліплення. Ми не вдаватимемося до докладних описів архітектурних особливостей споруди – це було зроблено до нас. Скажімо тільки, що будинок протягом своєї дов-

гої історії неодноразово перебудовувався та облаштовувався заново, і такі його оригінальні деталі, як одна з «напіввеж», майже всі склепіння та ліплення, були втрачені ще в XIX ст. [7].

З невідомих причин Биковські продали садибу з будинком київському магістрату в 1780 році. На кошти Ратуші будинок було відремонтовано та віддано на потреби гамівного закладу. [8] Таким чином, в історії маєтків Биковських в Києві, та, серед інших, «будинку Петра І», або ж його дерев'яного «попередника», існує лакуна, що охоплює собою майже сто років.

Щоб хоч якось заповнити повну відсутність даних, можна звернутися до архівних джерел, пов'язаних із масштабною епідемією чуми, котра торкнулася українських земель та зокрема Києва в 1710–1711 роках у зв'язку з перебігом подій Північної війни. Від чуми постраждало багато міських родин, і родина Биковських не стала виключенням.

У 1753 році гетьман Кирило Розумовський розглядав справу, згідно з котрою київський міщанин Василь Федорович Биковський намагався повернути решту своїх родових земель, котрі колись відібрав у нього охочокомонний і згодом – переяславський полковник Василь Михайлович Танський, брат відомого «супиря» Антона Танського, онук Семена Гурка (Палія) та прадід письменника Миколи Гоголя.

Василь Танський був особою неоднозначною. Його не любили ні серед старшини, ні серед простого люду – так само, як і його брата; відтак можна стверджувати, що репутація в них була ледве не «одна на двох». В. Танський був відомий своїми розбійними нападами на сусідів, буйним норомом. У богодухівських володіннях він чомусь отримав прізвисько «Волхв», що дуже перегукується з образом Антона Танського, який і досі є персонажем київських міських легенд. Російська адміністрація характеризувала Василя Танського як особу буйної вдачі, недисципліновану та схильну до пиятики [9].

В. Биковський належав до купецького, міщанського і згодом покозаченого роду, з якого походили київські війти та члени магістрату. (Так, дід Василя Биковського Іван (Ян) Демидович був війтом із 1687 року, можливо, ту ж посаду недовго обіймав і його батько). Василь Биковський у 1733 році, після смерті війти Дмитра Полоцького, також балотувався на ту ж посаду. Його підтримував київський архієрей, а городяни вважали, що він «війтом быть достоин, понеже отец его родной (sic!) Иван Биковской в Киеве войтом поперед сего лет до тридцати был беспорочно...» Биковський вважався серед киян людиною «состояния доброго». Про нього говорили, що «он человек добродей». [10] Та, не дивлячись на гарну репутацію та потужну підтримку, війтом В. Биковський не став. Вважається, що це було зумовлено тим, що він вже був бунчуковим това-

ришем, відійшовши від міських справ та покозачившись, і навряд чи зміг суміщати дві справи. Проте, на нашу думку, справа була в інтригах, котрі виникли в Магістраті, в результаті яких обурені кияни відкинули всі попередньо висунуті кандидатури й обрали міщанина Козьму Кричевця [11].

Батько Василя Биковського, військовий товариш Федір Биковський, був доволі заможною людиною. Збереглися документи, які свідчать про те, що він давав у борг значні суми. Так, власноручна розписка, датована 8 лютого 1705 року, стверджує, що Федір Биковський отримав назад суму в 400 талярів, котру він дещо раніше позичив своїм приятелям, панам Павлу Тонкошкурі та Артему Холявченку, коли вони від'їздили з Києва до «Шлонська», тобто Сілезії. Ф. Биковський зазначив, що «не было трудности помежду нами», і йому було дано повний облік [12].

Помер він у 1710 році, на самому початку чумного мору, котрий спустошив Київ в 1710–1711 роках. Він загинув від хвороби несподівано та швидко, не залишивши не тільки тестаменту, а й будь-якого усного розпорядження відносно свого майна. Оскільки його сестра, Анна Забуковська, була вдовою, в 1712 році мастки перейшли до нового чоловіка матері Василя Биковського – полковника Василя Танського [13].

Нелегальне захоплення київських садиб після якихось потрясінь чи лих не було дивиною. Для прикладу, в 1720 році гетьман І. Скоропадський навіть видав спеціальний універсал, згідно якому заборонялося займати чужі двори, а також продавати нерухомість, користуючись вигаданим чи «притягнутим за вуха» правами. Цей універсал був відповіддю на супліки війта Дмитра Полоцького, котрий був не здатен тримати під контролем ситуацію, що склалася в місті після «нещадной Киевской пожежи» 1718 року [14]. Схожа ситуація вимальовується і в період після чумної епідемії.

Старшим нащадком славетного роду був Василь Биковський, проте, його «за малолітством» ніхто не розглядав як серйозну кандидатуру на володіння численними багатствами. У Василя був брат Леонтій, у подальшому – також козацький достойник, однак, у справі він не фігурує і навіть не згадується.

А ось статки сімейства Биковських дійсно були значними. У реєстрі майна стрічаються такі цінності: «1656 золотых серебра в разных штуках болем 100 гривен цена одной гривны по 10 рублей ... Дукаты между которыми один дукат до 100 червонцев ... Утвари более 50 пудов ... Книг на две сотни рублей ... Стрельбиц сагайдаков рожна и шаблей седел добрых на 300 рублей ... Упряжи на 400 рублей». Згадується коштовний одяг загальною вартістю близько 1000 рублів: кунтуші з сукна, шовку та атласу, «между которыми кунтуш битый и расшитый хутрами» [15].

Згідно чолобитній, полковник В. Танський, облаштувавшись в Києві, «пришед жить в дедизне и в оческий тот дом» [16]. Ця інформація є вкрай важливою, тому що вона може стосуватися панських хором на місці «будинку Петра І», або ж і його самого. Адже саме цей двір спочатку належав війту Яну Биковському, діду чолобитника, а потім його батьку. Оскільки серед маєтків Биковських більше не згадуються «отчі хороми», таке припущення може бути цілком прийнятним. До того ж, варто пам'ятати, що великих кам'яних будинків в тогочасному Києві було вкрай мало, і Танський, швидше за все, поселився в найбільш презентабельній садибі з тих, що залишалися від Биковських.

Василь Танський володів як цим будинком і подвір'ям навколо нього, так і рештою нерухомості роду Биковських з 1712 року, коли він нібито одружився на вдові покійного війта, і до 1733 року. Його пасинок стверджував, що з цих володінь полковник отримував всілякі користі та збирав значні суми грошей (більше 1000 золотих). Діяльність такого хазяїна не пішла на користь майну – «одни недвижимоности спустошены а другие и вовсе оставлены» [17]. Сам Василь Биковський був змушений «жити праздно», коли його вітчим змусив його силою та погрозами в Гадячі підтвердити свої права на володіння дідищиною.

Очевидно, вирішальним для цієї справи став саме 1733 рік. Уже з 1728 року В. Танський опинився під слідством за свої здріства та злочинства на територіях численних землеволодінь. У 1731 році слідство перенесли і стали розглядати вже в Москві. Через три роки його примусово туди переселили, а згодом він відправився у заслання до Сибіру. Очевидно, що в 1733 році його могли позбавити київських маєтків, які він не зумів отримати знову в 1741 році, коли після амністії повернувся до Переяславського полку.

Чому ж В. Биковський судився за свою спадщину ще двадцять років? Тут можемо вказати на низку спірних моментів цієї історії. Як відомо з інших джерел, дружиною Василя Танського була і Ганна Степанівна Забіла. В 1714 році вона народила чоловікові єдину дитину – доньку Ганну, котра в 1742 році одружилася з Семеном Лизогубом, що був онуком гетьмана Івана Скоропадського. Вірогідно, що в розгляданому нами документі міститься помилка, і В. Танський одружився з вдовою війта Ф. Биковського після 1714 року, коли могла померти його перша дружина. Отже, Василь Биковський, вірогідно, почав сперечатися через спадщину вже з нащадками Танських, котрі через родинні зв'язки також являли собою досить впливову родину.

Безумовно, період з 1710 до 1753 року був складним як для родини Биковських, так і для їх київських маєтків. Після епідемії чуми, коли загинув голова роду, вочевидь, вирішувалися питання щодо спадку, і близько 1714 року маєтками Бичковських в Києві, в т.ч. й «дідищиною», заволодів полковник Василь

Танський, одружившись з вдовою Федора Биковського. Його управління було збитковим та розорним – ми не знаємо напевне, яку частину нерухомості було розпродано, розкрадено та втрачено, проте маєтності вийтівської родини суттєво зменшувалися з року на рік. В 1733 році В. Танський втратив права на київські володіння, на які претендував старший син Федора Биковського та, ймовірно, донька Танського Ганна. В результаті 1753 року садиби повернулися до родини Биковських, і могли бути запродані ними магістрату через скрутне фінансове положення, спровоковане багаторічним занепадом.

Таким чином, хоча би приблизно заповнюється історія «кам'яниці Петра І», котру правильніше було б називати «кам'яницею Биковських», з 1710 до 1780-х років, а точніше – садиби, де вона розташовувалася. Ми не маємо конкретних свідчень відносно тодішнього стану цієї садиби, котра знаходилася біля церкви Миколи Притиска, проте вона дійсно перебувала в межах київських володінь родини Биковських, і, за відсутності відомих альтернатив, могла вважатися «вітчиною та дідиною» Василя Биковського – як і вказано в судовій документації. Звісно, поки-що доволі складно встановити, чи був будинок на Подолі, в котрому поселився В. Танський, мурованим. Та розглянута інформація дозволяє принаймні прослідкувати долю цієї житлової ділянки після смерті Федора Биковського, і заповнити повну відсутність даних про володіння Биковських за період з 10-х до 80-х років XVIII ст.

Джерела та література

1. Павлова В. Історія з багатьма невідомими навколо «Будинку Петра І» // Музейний простір. – 2012. – № 2. – С. 15–16.
2. Київ: провідник. За ред. Ф. Ернста. – К.: 1930. – С. 615.
3. Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання: у 28-ми т. – Т. І. Київ: кн. 1, ч. 1: А-Л; редкол. тому: відп. ред. П. Тронько [та ін.]; упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Л. Федорова. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. – С. 490–491.
4. Там само. – С. 490.
5. Ернст Ф. Вказана праця. – С. 615.
6. Звід пам'яток історії та культури України... – С. 490.
7. Там само. – С. 490–491.
8. Там само. – С. 491.
9. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 282.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 59, оп. 1, спр. 375. – Арк. 1-1зв.
11. Там само. – Арк. 11.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 301, спр. 517, арк. 293.
13. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11889, арк. 2–2зв.
14. Там само, спр. 795. – Арк. 56.
15. Там само, спр. 11889. – Арк. 2зв.

16. Там само, арк. 2зв.

17. Там само, арк. 3.

Филипова А.В. Судьба киевских владений семейства Быковских после эпидемии чумы 1710 года и «дом Петра I»

Статья посвящена исследованию малоизвестных фактов из истории владений киевского мещанско-казаческого рода Быковских в промежутке времени с 1710 по 1753 гг. Автор сделал попытку привязать информацию, которая содержится в архивных источниках, к истории такого известного в Киеве памятника архитектуры, как «дом Петра I».

Ключевые слова: Киев, архитектура, эпидемия чумы 1710–1711 гг., семья Быковских (Быковичей), семья Танских, Петр I.

Filipova H.V. The fate of the Kiev possessions belonged to the family Bykovskies after the plague epidemic in 1710 and the «house of Peter I»

The article is devoted to the little-known facts from the history of the possessions of the Kiev Burgers-Cossacks family of Bykovskies in the time interval from 1710 to 1753. The author made an attempt to link the information contained in the archives to the history of the famous architectural monument in Kiev well-known as the «house of Peter I».

Key words: Kyiv, architecture, plague in 1710–1711, the family of Bykovskies (Bykovychies), the family of Tanskies, Peter I.

Подано до друку: 14.11.2016 р.